

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-61>

УДК 311.4

КАЛИНА Тетяна

Одеська державна академія будівництва та архітектури

<https://orcid.org/0000-0002-2705-9382>

e-mail: tkalinka.zin@gmail.com

РУДНІЧЕНКО Євген

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9407-2026>

e-mail: e.m.rudnichenko@gmail.com

СУЧАСНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕНОГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Особливого значення для територій набуває розвиток галузей, які формують мультиплікативний ефект, позитивно впливають на суміжні галузі національного господарства, сприяють створенню нових робочих місць, підвищують мобільність населення, внесок у бюджети всіх рівнів, забезпечуючи економічне зростання території. Гастрономія є значним ресурсом та джерелом у формуванні унікальності різних територій: туристи, які відвідують destinations знайомляться із місцевими пам'ятками, виявляють інтерес до національної кухні, місцевих традицій, культурних і етнічних особливостей приготування страв та напоїв. Одеський регіон має значний потенціал для розвитку еногастрономічного туризму та є одним із найперспективніших інноваційних сфер на туристичному ринку Одещини.

Метою публікації є дослідження особливостей функціонування еногастрономічного туризму в Одеській області та його вплив на економічний та соціальний розвиток регіону та сільських територій.

В статті досліджуються сутність і природа популярності внутрішнього туризму. Зазначено, що розвиток внутрішнього туризму в регіоні може розглядатися як чинник зростання місцевої економіки, виробництва на основі наявних туристично-рекреаційних ресурсів туристичного продукту, споживання якого сприятиме розвитку економіки регіонів. Зазначено, що гастрономічний і винний туризм є інструментом, що дозволить просувати маловідомі напрямки, допоможе оживити місцеву економіку й зберегти традиції. Визначено сутність та значення гастрономічного туризму та обґрунтовано, що значної популярності набуває еногастрономічний туризм, особливо в регіонах, у яких наявні ресурси для його розвитку. Одеська область одним із найбільш сприятливих для розвитку еногастрономічного туризму. Визначені особливості, які сприяють розвитку еногастрономічного туризму в регіоні. Визначені актуальні засади «Дороги вина і смаку Української Бессарабії», яка передбачає показ та популяризацію еногастрономічних туристичних маршрутів та її значення для розвитку регіону та сільських територій.

Для розвитку еногастрономічного туризму не потрібні значні вкладення, спеціальні або унікальні інфраструктурні розробки. Ефективність розвитку еногастрономічного туризму безпосередньо пов'язана з вмінням туристичних операторів грамотно організувати гастрономічні тури, використовувати можливості інтеграції на регіональному рівні, адаптувати успішний зарубіжний досвід та реалізувати його у вітчизняній сфері індустрії туризму

Ключові слова: внутрішній туризм, гастрономічний туризм, еногастрономічний туризм, регіон, соціально-економічний розвиток

KALYNA Tetiana

Odessa State Academy of Construction and Architecture

RUDNICHENKO Yevhenii

Khmelnitskyi National University

MODERN PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF ENOGASTRONOMIC TOURISM IN THE ODESSA REGION

Of particular importance for the territories is the development of industries that form a multiplier effect, positively influence adjacent branches of the national economy, contribute to the creation of new jobs, increase the mobility of the population, contribute to the budgets of all levels, ensuring the economic growth of the territory. Gastronomy is a significant resource and source in the formation of the uniqueness of different territories: tourists who visit destinations get to know local attractions, show interest in national cuisine, local traditions, cultural and ethnic features of food and drink preparation. The Odesa region has significant potential for the development of food and wine tourism and is one of the most promising innovative areas in the Odesa tourist market. The purpose of the publication is to study the peculiarities of the functioning of eno-gastronomic tourism in the Odesa region and its impact on the economic and social development of the region and rural areas.

The article examines the essence and nature of the popularity of domestic tourism. It is noted that the development of domestic tourism in the region can be considered as a factor in the growth of the local economy, the production of a tourist product on the basis of available tourist and recreational resources, the consumption of which will contribute to the development of the regional economy. It is noted that gastronomic and wine tourism is a tool that will allow promoting little-known destinations, help revive the local economy and preserve traditions. The essence and significance of gastronomic tourism is determined and it is substantiated that eno-gastronomic tourism is gaining significant popularity, especially in regions with available resources for its development. Odesa region is one of the most favorable for the development of food and wine tourism. Specific features that will lead to the development of food and wine tourism in the region have been determined. The actual principles of the "Wine and Taste Road of Ukrainian Bessarabia", which involves the display and popularization of enogastronomic tourist routes and their importance for the development of the region and rural areas, have been defined.

The development of food and wine tourism does not require significant investments, special or unique infrastructural developments. The effectiveness of the development of eno-gastronomic tourism is directly related to the ability of tourist operators to competently organize gastronomic tours, use the opportunities of integration at the regional level, adapt successful foreign experience and implement it in the domestic sphere of the tourism industry

Keywords: domestic tourism, gastronomic tourism, enogastronomic tourism, region, socio-economic development

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За сучасних реалій для регіонів країни актуальним завданням є пошук внутрішніх джерел розвитку. При цьому особливого значення для територій набуває розвиток галузей, які формують мультиплікативний ефект, тобто позитивно впливають на суміжні галузі національного господарства, сприяють створенню нових робочих місць, підвищують мобільність населення, а також внесок у бюджети всіх рівнів, забезпечуючи економічне зростання території. Як сектор економіки, який має подібні характеристики, може розглядатися туризм, який є однією з привабливих сфер економіки, незважаючи на економічні, суспільно-політичні та соціальні катаклізми, що відбуваються нині. За даними Всесвітньої туристичної організації, на цю сферу припадає 10 % світового валового внутрішнього продукту, кожне 11-е робоче місце [8]. У нашій країні показник ВВП становить лише 1,5% ВВП. Туристична галузь індукує розвиток до 50 суміжних галузей національного господарства та виступає як засіб диверсифікації економіки, зумовлюючи підвищення стійкості соціально-економічних систем.

Найбільш затребувані туристичні напрями можна умовно поділити на культурно-пізнавальні та рекреаційні, а однією зі складових в індустрії туризму є харчування туристів та рекреантів. Тож, гастрономія є значним ресурсом та джерелом у формуванні унікальності різних територій. Туристи, які відвідують туристичні дестинації знайомляться із місцевими пам'ятками, виявляють інтерес до національної кухні, місцевих традицій, культурних і етнічних особливостей приготування страв та напоїв.

Слід зазначити, що Одеський регіон має значний потенціал для розвитку еногастрономічного туризму. Даний вид туризму є одним із найперспективніших інноваційних сфер на туристичному ринку Одещини, оскільки пов'язано з тим, що поєднання винного туризму та гастрономії сприяє зростанню кількості туристів, подовженню їхнього перебування в регіоні, викликає інтерес до культури та традицій. Місцева кухня сприяє виникненню у туристів відчуття місця, почуття домашнього комфорту, затишку та безпеки.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні засади розвитку внутрішнього туризму, особливості його функціонування в нинішніх реаліях, визначення соціально-економічного значення для економіки регіонів і туристських дестинацій та тенденції розвитку гастрономічного і еногастрономічного туризму відображені у наукових дослідженнях О.О. Бейдик, Т.П. Басюк, В.Г. Герасименка, В.Ф. Кифяк, С.В. Куніцина, Д.В. Ніколаєнко, О.О. Любіцевої, В.П. Руденка, Н.В. Фоменко, Л.М. Черчик та багатьох інших. Проте залишається невизначеним та дискусійним широке коло теоретико-методичних та практичних питань, які стосуються дослідження особливостей функціонування еногастрономічного туризму в регіонах України, зокрема в Одеській області та його значення для сталого розвитку територій в складних та невизначених сучасних реаліях.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даної публікації є дослідження особливостей функціонування еногастрономічного туризму в Одеській області, його впливу на економічний і соціальний розвиток регіону та розвитку сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Загальновідомо, що внутрішній туризм для економіки регіону більш значимий ніж в'їзний і виїзний, оскільки виробництво та споживання туристичного продукту на території регіону стимулює місцевих виробників до розширення виробництва товарів і послуг, сприяє приросту кінцевого споживання, збільшуючи таким чином валовий регіональний продукт. Крім створення нових робочих місць та задоволення потреб населення у відпочинку, пізнанні, освітній і просвітній діяльності, функція внутрішнього туризму полягає у розвитку людського потенціалу регіону. Зокрема, інфраструктура туризму, яка включає мережу колективних засобів розміщення, харчування, розваг, оздоровлення і спорту, сприяє зняттю психічного, емоційного напруження, зміцненню здоров'я жителів як регіону, так і країни в цілому. Тому, з метою соціально-економічного розвитку регіонів, для яких характерно зниження макроекономічних показників, необхідний пошук та обґрунтування внутрішніх джерел зростання економіки. Таким чином, розвиток внутрішнього туризму в регіоні може розглядатися як чинник зростання місцевої економіки, виробництва на основі наявних туристично-рекреаційних ресурсів туристичного продукту, споживання якого сприятиме розвитку економіки регіонів.

Зазначимо, що 2021 р. та початок 2022 р. сприяли розвитку туристичної сфери та відновленню після пандемії коронавірусу. Так, у 2021 році, коли світ почав поступово оговтуватись після карантинних обмежень, в Україні спостерігалось зростання потоку іноземних відвідувачів на 26 %, у тому числі – з туристичними цілями та 31 % приросту кількості виїздів українців за кордон [10]. Протягом 2020 та 2021 рр.

регіони України наростили обсяги туристичного збору, зросли і податкові надходження від туризму (рис.1), громади і регіони визначили туристичну галузь як пріоритетну для власного стратегічного розвитку.

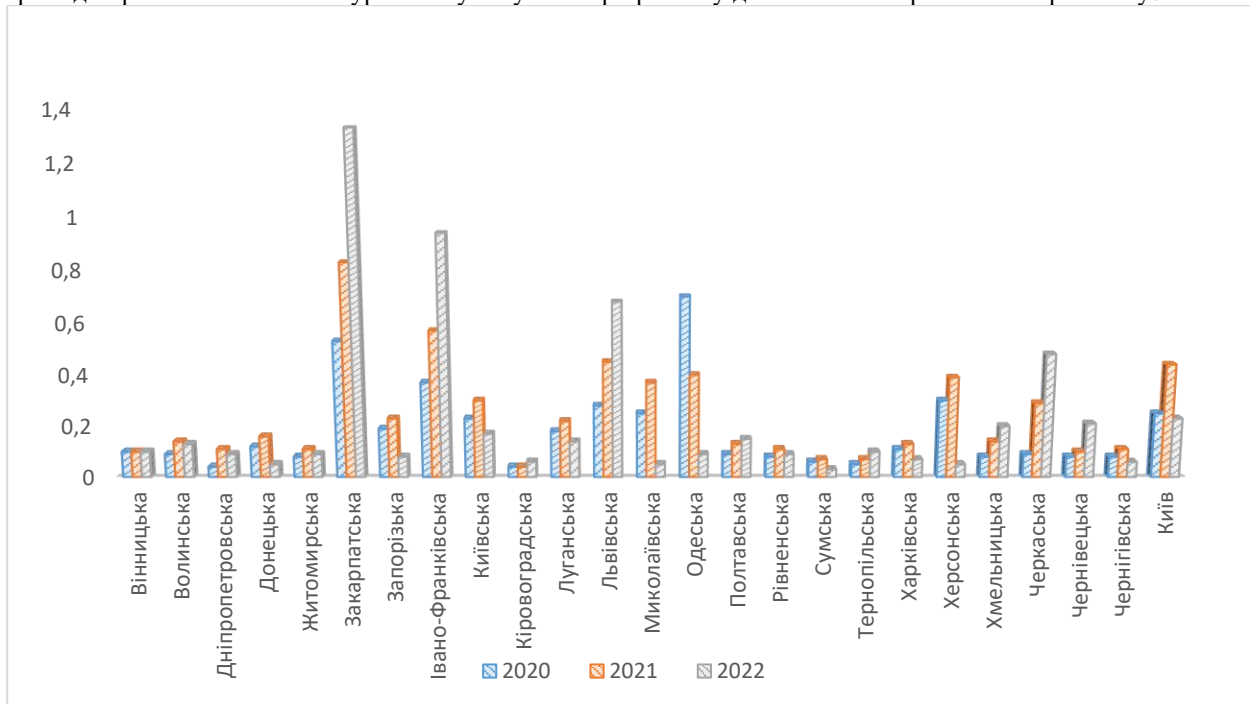


Рис.1. Податкові надходження від туризму до бюджету, у % доходів бюджету

Джерело, сформовано за даними [3]

Оцінюючи показники податкових надходжень, як одного із основних джерел надходження коштів до місцевих економік, зростання податкових надходжень до бюджету після початку військових дій відбулось лише у тих регіонах країни, де не ведуться активні бойові дії (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області). Військові дії в Україні кардинально змінили ситуацію: вже у 2022 році майже вдвічі зменшився потік іноземних громадян (від 4271991 осіб у 2021 році до 2307156 у 2022 році), змінилась і його структура, активно почав розвиватись внутрішній туризм [10]. Попри повномасштабну війну українці подорожують, а внутрішній туризм перестає бути суто відпочинком, натомість стає способом пізнання національної культури та історії.

Дослідження щодо внутрішнього туризму в умовах війни, проведеного Державним агентством розвитку туризму України (ДАРТ) спільно з проектом UNICEF U-Report Ukraine засвідчило, що від часу повномасштабного вторгнення понад 45% опитаних подорожували країною з туристичною метою. Ставлення до мандрів у 23% українців не змінилося. 21% вважають, що подорожами вони підтримують економіку країни. Стільки ж респондентів уникають будь-яких вояжів через можливу небезпеку. Опитування показало, що 54% респондентів надають перевагу міському туризму та пішим прогулянкам. Експерсії до історичних пам'яток і музеїв обирають 28% українців, відпочинок на пляжі — 23%, подієвий туризм — 23%, гастрономічну подорож — 22%. Активний відпочинок обирають 16% туристів, екотуризм - 11%, рекреаційний туризм - 9% опитаних [11]. Тож, як зазначає М.Олеськів, голова ДАРТ, протягом наступних років тури в невеликі, але цікаві міста та села будуть популярними. На її погляд, гастрономічний і винний туризм - чи не найкращий інструмент, що дозволить просувати маловідомі напрямки, допоможе оживити місцеву економіку й зберегти традиції.

Гастрономічний туризм передбачає знайомство із тією чи іншою країною через призму національної гастрономії. Для гастрономічного туриста їжа сприймається як категорія культури. З такої позиції національна кухня сприймається у взаємозв'язку з релігією, історією, звичаями, легендами та іншими чинниками, що формують унікальну ідентичність країни чи регіону. Найбільший зв'язок туристичного бізнесу простежується у взаємодії з туристичною інфраструктурою, що загалом сприятливо відбивається на іміджі країни. Гастрономічний туризм – це комплекс заходів, які взаємопов'язані між собою та спрямовані на ознайомлення з місцевою кухнею, виробництвом і культурою, певної туристичної дестинації. Споживач, який вибрав даний вид відпочинку, повинен отримати туристичний продукт повністю сформований та готовий до споживання. Отже, гастрономічний туризм – це поїздка, метою якої є ознайомлення з місцевою кухнею туристичної дестинації, особливостями виробництва та приготування продуктів і страв, а також навчання і підвищення рівня професійних знань. Гастрономічний туризм включає об'єкти регіону, пов'язані з гастрономією, організовану логістику між цими об'єктами, розвинену інфраструктуру, розроблені маршрути та інформаційну підтримку споживачів туристичного продукту.

Останнім часом значної популярності набуває еногастрономічний туризм, особливо в регіонах, у яких наявні ресурси для його розвитку. Еногастрономічний туризм є видом спеціалізованого туризму, метою якого є популяризація традиційних для певної території продуктів, які вирощені з дотриманням технологій в гарантовано екологічно чистій місцевості, виготовлення з цих продуктів страв та їх споживання. Еногастрономія передбачає комплексне споживання вина разом із іншими традиційними продуктами (сири, м'ясні продукти, фрукти, овочі). Тобто, вона репрезентує кулінарне мистецтво певної місцевості, еногастрономія виключно локальна, «прив'язана» не тільки до місця, а й до певного об'єкту (виноробного підприємства, сироварні, фазенди) [4].

Одеський регіон є одним із найбільш сприятливих для розвитку еногастрономічного туризму. Одеська область - найбільша за площею область України і займає територію Північно-Західного Причорномор'я від гирла Дунаю до Тилігульського лиману. Особливість економіко-географічного розташування області, сприятливі природно-кліматичні умови, різноманітні природні лікувальні ресурси, наявність піщаних пляжів, розвинута мережа водних, залізничних та автомобільних магістралей зумовлюють розвиток сфери туризму і рекреації. У пониззі великих річок (Дунай, Дністер) і лиманів, на морських узбережжях і в шельфовій зоні розташовані високо цінні й унікальні природні комплекси, водно-болотні угіддя, екосистеми, що формують високий біосферний потенціал регіону, який має національне і міжнародне глобальне значення. Одеська область є рідким та самобутнім регіоном як унікальним історичним нашаруванням епох від середньовічної до сучасної [9].

Одне із найвигодніших геополітичних становищ в Європі, унікальні ґрунти та клімат завжди робили даний регіон привабливим для різних народів та імперій. Південь Одеської області досі зберігає в своїх водах та землі залишки скіфських та грецьких предметів побуту, музеї мають великі колекції нумізматики, глечиків, аксесуарів, предметів оборони, човнів тощо. Перетин торгових шляхів створив в Одеській області унікальні передумови переселення народів, поєднання, поглинання, асиміляцію народів з усіма їх особливостями та способами ведення побуту та життя в цілому. Нині це осередок проживання більше 100 національностей, які досі зберігають власні традиції та звичаї. Регіон насичений осередками десятків культур, унікальних традицій, ремесл, гастрономії [1]. Тож, Одещина в силу своїх географічних, кліматичних, екологічних, культурних та етнічних особливостей має всі умови для розвитку еногастрономічного туризму. Туристів приваблюють не лише гастрономічні традиції, але і також вина, винні дегустації, регіональні свята пов'язані зі збором урожаю виноградників. Регіон має все для того, аби стати меккою для гурманів: із затишними виноградниками, лагідним морем та незрівняними традиційними стравами одеської кухні.

Одещина є найбільшим виробником винограду та вина в Україні. В Одеській області площа виноградників майже 24 тис. га, на них вирощують близько 260 тисячі тонн винограду, що складає більше 60% виноробства України. Найбільше виноградників у Болградському районі, там вирощують 78 тис. тонн винограду, Білгород-Дністровському районі – 76 тис. тонн, Одеському районі – 27 тис. тонн [6]. В Одеській області державна підтримка розвитку виноградарства та виноробства закладена у регіональну програму «Виноградарство і виноробство Одещини на 2013 - 2025 роки». Виноградарство - важлива галузь для економічного добробуту регіону. Вона забезпечує близько 7 тисяч людей постійною роботою, під час сезону - їх кількість зростає. Виноградарство та виноробство - це податки до громад, валютна виручка від експорту та робочі місця.

На теренах області до війни проходили відомі винні заходи: Фестиваль аматорського вина «Живе вино України», Свято бессарабського вина, Фестиваль молодого вина, Регіональний фестиваль майстрів традиційного домашнього виноробства, Bolgrad Wine Fest, Wine Fest. У 2019 році в рамках проекту Європейського Союзу «Підтримка системи географічних зазначень в Україні» започаткували перший в Україні пілотний проект еногастрономічного туризму «Дороги вина та смаку». Географічне зазначення підтверджує автентичність продукту та зв'язок його властивостей – смаку, харчової цінності тощо – з унікальним географічним середовищем певного регіону. Для реалізації проекту експерти обрали Одеську область, визначальними факторами для формування якого були: сучасний автобан Одеса-Рені, тепле морське узбережжя і приморське розміщення, на півдні області розміщені основні національні виробники виноградно-виноробної продукції та наявна інфраструктура для розвитку туризму і гостинності. Туристичний продукт спрямовано на впровадження кращого досвіду Євросоюзу у сфері диверсифікації послуг аграрного туризму і розвитку сільських територій [5].

За даними експертів Європейської комісії у світі щорічні надходження від еногастрономічного туризму сягають 150 млрд. доларів. Середній чек звичайного туриста становить близько 50 €, а середній чек туриста гастрономічного маршруту – 200 €. Туристичні маршрути невеликими господарствами дуже популярні в Європі, вони навіть поділяються тематично: дороги вина, дороги смаку, дороги вина та смаку – рибні, сирні, медові, оливкові, фруктово-ягідні та багато інших маршрутів [2].

Тож, на півдні Одеської області впроваджено проект Європейського Союзу «Дороги вина і смаку Української Бессарабії», який передбачає показ та популяризацію еногастрономічних туристично-рекреаційних маршрутів. Дорога вина та смаку української Бессарабії об'єднує 22 учасника та 36 об'єктів винного та гастрономічного туризму Одеської області та презентує культурні особливості народів, які тут

проживають, – передусім, українського, болгарського, молдавського, гагаузького та липованського. Загальна протяжність маршруту становить близько 900 кілометрів (рис. 2).



Рис. 2. Еногастрономічний маршрут «Дороги вина та смаку Української Бессарабії»

Більшість локацій на маршруті працює протягом всього року. Значення еногастрономічного маршруту для південних регіонів Одеської області полягає: туристи приємно проводять час та знайомляться з унікальними особливостями місцевості [7]. В Одеській області є не лише унікальне місто Одеса, море, а й чудове, якісне вино з українських сортів винограду - Тельті-Курук від SHABO, Одеський Чорний, Сухолиманський Білий від «Колоніст» та ТМ Villa Tinta, смачна болгарська бринза, м'ясні делікатеси від «Балканські Ястія», у м. Вилкове готують виняткову липованську рибну юшку. У гастрономічних подорожах можна дізнатися про повсякденне життя, історію та культуру. Туристи знайомляться з сім'ями, які займаються вирощуванням винограду, сироварінням, виготовленням повидла, сигар. Поблизу маршрутів розвивається інфраструктура, відкриваються сільські садиби, з'являється потреба в послугах перевізників, екскурсіводів, виробників сувенірів, рекламодавців. Тому, ефективному розвитку еногастрономічного туризму та популяризації вітчизняних територій може сприяти грамотна презентація та організація турів по даному напрямку, з різноманітними екскурсіями, майстер класами, фестивалями та дегустаційними програмами. При цьому місцеві традиційні страви відрізняються особливим смаком саме на тій території, на якій вони створені.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Для розвитку еногастрономічного туризму не потрібні значні вкладення, спеціальні або унікальні інфраструктурні розробки, широка ресурсна база, оскільки сам продукт гастрономії є таким ресурсом. Нині питання екологізації виробництва набуло широкого значення, що викликає необхідність підтримувати технологію виробництва, не використовуючи шкідливих речовин та хімікатів. Таким чином, ймовірність отримання екологічно чистого продукту, збереження природного середовища, сталий розвиток території, на якій функціонує виробництво, сприятиме стрімкому зростанню рівня попиту. Отже, ефективність розвитку еногастрономічного туризму безпосередньо пов'язана з вмінням туристичних операторів грамотно організувати гастрономічні тури, використовувати можливості інтеграції на регіональному рівні, адаптувати успішний зарубіжний досвід та реалізувати його у вітчизняній сфері індустрії туризму.

Література

1. Аналіз туристичного потенціалу Одеської області в рамках проекту «GreeTHiS: Зелений туризм та історична спадщина - сходинка для розвитку Басейну Чорного моря». Спільна операційна програма Басейн Чорного моря 2014-2020. Ізмаїл, 2019. 60с.
2. Гастрономічний туризм в Україні та світі. URL: <https://compass-tour.com.ua/?m0prm=2&show=948>
3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Любіцева О. О. Перспективи розвитку винного туризму в Україні: світовий контекст. Географія та туризм. 2013. Вип. 24. С. 93-99. Мандри під час війни. URL: <https://www.rfi.fr/uk/>
5. Мотузенко О. О. Липова М. О. Еногастрономічний туризм як засіб підтримки національного виробника на прикладі Одеської області. Географія та туризм. 2013. Вип. 24. С. 108-119
6. На Одещині зосереджено понад 60% виноробства України. URL: <https://suspilne.media/548063-na-odesini-zoseredzeno-ponad-60-vinorobstva-ukraini/#>
7. На Одещині попри війну будуть розвивати еногастрономічний туризм. URL: <https://dilova.com.ua/odeschina/na-odeshchini-popri-vijnu-rozvivatimut-enogastronomichnij-turizm/>
8. Офіційний сайт Всесвітньої Туристичної Організації. URL: <https://www.unwto.org/>
9. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2020 році. Одеса: Департамент екології та природних ресурсів Одеської обласної державної адміністрації, 2021. 241 с.
10. Стратегічна Дорожня карта «Відновлення малого та середнього бізнесу у секторі туризму та гостинності в 2023–2033 роках». Національна туристична організація України. Київ, 2024. 61с.
11. Туристичний барометр України 2021-2022. URL: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html

References

1. Analiz turystychnoho potentsialu Odeskoi oblasti v ramkakh proektu «GreeTHiS: Zelenyi turizm ta istorychna spadshchyna - skhodynka dlia rozvytku Baseinu Chornoho moria». Spilna operatsiina prohrama Basein Chornoho moria 2014-2020. Izmail, 2019. 60s.
2. Hastronomichniy turizm v Ukraini ta sviti. URL: <https://compass-tour.com.ua/?m0prm=2&show=948>
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Liubitseva O. O. Prospects for the development of wine tourism in Ukraine: global context. Heohrafiia ta turizm. 2013. Vyp. 24. S. 93-99. Mandry pid chas viiny. URL: <https://www.rfi.fr/uk/>
5. Motuzenko O. O. Lypova M. O. Gastronomic tourism as a means of supporting the national producer on the example of Odesa region. Heohrafiia ta turizm. 2013. Vyp. 24. S. 108-119
6. Na Odeschyni zoseredzheno ponad 60% vynorobstva Ukrainy. URL: <https://suspilne.media/548063-na-odesini-zoseredzeno-ponad-60-vinorobstva-ukraini/#>
7. Na Odeschyni popry viinu budut rozvyvaty enohastronomichniy turizm. URL: <https://dilova.com.ua/odeschina/na-odeshchini-popri-vijnu-rozvivatimut-enogastronomichnij-turizm/>
8. Ofitsiyni sait Vsesvitnoi Turystychnoi Orhanizatsii. URL: <https://www.unwto.org/>
9. Rehionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyschcha v Odeskii oblasti u 2020 rotsi. Odesa: Departament ekolohii ta pryrodnykh resursiv Odeskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii, 2021. 241 s.
10. Stratehichna Dorozhnia karta «Vidnovlennia maloho ta serednoho biznesu u sektori turizmu ta hostynnosti v 2023–2033 rokakh». Natsionalna turystychna orhanizatsiia Ukrainy. Kyiv, 2024. 61s.
11. Turystychnyi barometr Ukrainy 2021-2022. URL: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html